

AJALOO- JA KULTUURIAJAKIRJAD 1930. AASTAIL

Kujunduslikust ilmast

Ajakirja kaunistamine, illustreerimine ja selle kaudu väline individualiseerimine on tingitud reklaami tarbest ning on meie kultuuriruumis küllaltki noor nähtus. Esimesed ajakirjad täitsid vaid õpetlikku funktsiooni, pilkupüüdev välimus ei olnud kuigi oluline.

Kõige esimeseks eestikeelseks ajakirjaks peetakse Põltsamaa arsti P. E. Wilde väljaannet "Lühhiike õppetud mis sees monned head rohhud teada antakse" (1766–1767), mis ilmus 41 "tükis". Wilde kirjutised, mis eelkõige talurahva elu paremaks muuta soovisid, olid saksakeelsed, eesti keelde tõlkis need A. W. Hupel. Eestikeelse ajakirjanduse traditsioonid rajas O. W. Masingu "Marahwa Näddala-Leht" (1821–23, 1825). Esimene illustreeritud aimealmanahh oli F. R. Kreutzwaldi "Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on" (5 annet, 1848–49). 19. sajandi teisel poolel arenes õpetlik-hariv lugemisvara avalikku arvamust mõjutavaks ühiskondlikuks jõuks.

"Noor-Eesti" liikumine oli omal ajal alanud illustreeritud albumite ja ajakirjaga. Sellele järgnes illustreeritud kaante laialdane kasutuselevõtt.¹ "Noor-Eesti" ajakirjad tõid Eesti ellu uut vaimu, uusi mõtteid, tõstes rahva iseteadvust. Traditsioon jätkus edaspidi, ajakirjade ümber koondus teadjam osa rahvast.

Sõjaeelses Eesti Vabariigis ilmus üle 200 ajakirja ja bülletääni, 90% neist olid eestikeelsed. 1930. aastate teisel poolel kerkis ajakirjade ette uus ülesanne. Ajal, mil mitmed väikerahvad püüdsid säilitada vabadust, oli oluline süstida inimestesse teadmist, et rahva ja riigina võime püsida vaid siis, kui igaüks on iseteadlik, aktiivne ja oma õigustest ning kohustustest teadlik kodanik.

Soliidse ja kindla ilmega ajakirja väljaandmine 1930. aastate Eesti oludes polnud kerge ülesanne. Oli mitmeid katsetusi, kuid enamiku ajakirjade iga oli lühike. Esimesest aastakäigust ei jõudnud kaugemale ligikaudu 25% ajakirjadest. Sisult mitmekülgsed ja elulised ning sageli ka pikaajalised olid tolleaegsed ajaloo- ja kultuuriajakirjad. Nad olid

"Tänapäeva" 1935. a. 9. numbri kaas. Kunstnik N. Triik.

vabad "perekondliku" maitse varjundist, teemade ring haaras erinevaid elunähteid ja laialdasi valdkondi nii kodu- kui ka välismaa kunsti, kirjanduse, filosoofia ja ajalooteaduse alalt. Enamikul neist oli ka dekoreeritud välimus, kaastööd tegi suur osa tolleaegsest kunstnikkonnast. Peterburis ja Lääne-Euroopa kunstikoolides hariduse saanud kunstnike kõrvale asus esimene põlvkond pallaslasi ning Riigi Kunsttööstuskooli lõpetanud rakenduskunstnikke. Nii oli ajajärgu kunstielu mitmepalgelisus ajakirjandusgraafikas avaralt esindatud. Üldise suundumusena valitses dekoratiivne ja eklektiline art déco, mille mõjusid tajume Johann Naha, Günther Reindorffi, August Luiga ja paljude teiste kunstnike töodes.

Ajakirja välisvaatlusel tajub silm ornamentaal-dekoratsiooni ja -illuustratsiooni kõrval ka paberi, kausta ja formaadi iseloomu ning omapära. Selle koha pealt valitses meie 1930. aastate ajakirjade juures paljusid, võib isegi öelda kirjusus. Formaadid on erinevatel ajakirjadel erinevad. Isegi ühe ja sama ajakirja erinevate aastakäikude vahel pole alati ühtsust. Nii ilmus ajakiri "Olion" aastail 1930–1932 formaadis A4, 1933. aastal aga väikese koolivihiku taolisel formaadis, 1935.–36. aastail jälle endises suures formaadis. Samuti olid paberisordid mitmekesised, varieerudes tavalisest aja-

¹ H. Kompus. Eesti raamatu välimusest. – Looming 1930, nr. 3, lk. 454.

lehepaberist kuni libeda kriitpaberini, värvilt valkjast kuni hallika või pruunikani. Mõni sort on ajahambale paremini vastu pidanud kui teine. Osa ajakirju ilmus 1930. aastatel veel õhukeste paberkaantega, enamik siiski jõudis juba kindlama materjalini.

Trükikodade kirjatagavarad tunduvad olnud küllaltki kasinad. Meie tollased trükikojad olid enamikus väikeettevõtted, kes ei suutnud omandada kuigi suuri kirjaliikide tagavarasid. Kasutusel olevad kirjad olid kõik joonistatud muulaste, peamiselt saksa kunstnike poolt. Olemasolevate andmete järgi ei olnud meie kunstnikud valmistanud veel ühtki trükikirja originaaljoonistust.² Seega, kui raamatu või ajakirja kaanele taheti saada vastavas suurusjärgus mõnda uutset või eesti rahvakunsti sugemeid sisaldavat kirja, siis tuli see lasta kunstnikul joonistada ja joonis trükkimiseks klišeerida, just niisama nagu raamatu piltkaaski.

Kunstnike valmistatud ajakirjade kaanekujundused võib üldiselt jagada nelja liiki:

1. Plakatstiilis kaaned, mis põhinevad värvi- ja joontemängul. Joonte ja pindadega saavutatakse teatud sisemine rütm, harmoonia ja tasakaal.

2. Fotodega kompositsioonid. See liik on eelmisega sarnane, joonte ja värvilaikudega on ühendatud üks või mitu päevakajalist fotot.

3. Piltkaaned, milles tahetakse edasi anda mõnda olulisemat või tüüpilisemat momenti ajakirja sisust, leida nii-öelda ühist nimetajat käsitletavatele teemadele.

4. Puhtalt šriftikaaned, kus vajalikke efekte taotletakse vaid fooni ja kirjade kombineerimisega.

1930. aastail ilmunud ajaloo- ja kultuuriajakirjade puhul on kõige levinum tüüp fotodega kompositsioon, kuid ei leidu ajakirja, mis vaadeldud kümne aasta jooksul ei oleks selle kõrval kasutanud mõnikord ühtegi teist varianti. Teisel kohal esinemissageduselt on plakatstiil. Selles vallas loodi hulgaliselt lihtsaid ja efektseid kujundusi. Piltkaani esines kõige rohkem perekondliku suunitlusega ajakirjade, lastele mõeldud lugemisvara ning naisteajakirjade puhul. Selles on kahtlemata oma loogika. Lapsed ja lihtsad inimesed igatsevad näha pilti. Pilt sobib ajaviitekirjanduse juurde. Pindade, värvide ja vormide kooskõlast arusaamine eeldab arenenud kunstimeelt. Šriftikaaned kuulusid rohkem teadusliku ja tõsise sisuga ajakirjade ning heatasemeliste kirjandusajakirjade juurde. Ei peetud heaks tooniks illustreerida teadusartikleid.

Järgnevalt olgu esitatud ülevaade tähtsamatest ajaloo- ja kultuuriajakirjadest ning hinnatud igaühe kujunduslikku ilmet. Kuna eelpool nimetatud kaante tüübid esinesid segamini ning lisaks kaanele oli tihti kaunistatud ka ajakirja sisemus, mis samuti väärib tähelepanu, siis teeme ülevaate ajakirjade, mitte stiilide lõikes.

“Ajalooline Ajakiri” ilmus ajavahemikus 1922–40. See oli Akadeemilise Ajaloo-Seltsi ajakiri, mille vastutav toimetaja oli algul Peeter Treiberg, hiljem Otto Liiv. Ajakiri ilmus Tartus, neli numbrit aastas; väljaandjaks O./Ü. K. Mattieseni trükikoja.

Sisaldades küllaltki pikki uurimusliku sisuga artikleid, millel ei puudunud ka võõrkeelsed resümeed, oli “Ajalooline Ajakiri” mõeldud asjaomastele ringidele, mitte aga laiematele hulkadele.

Ajakirja välisilme on lihtne, illustratsioonideta. Kaanekujundus koosneb joonistatud kirjast ja Akadeemilise Ajaloo-Seltsi liivakellakujulisest embleemist. Muidu liiga lagedaks jääv kaanepind on ümbritsetud ääristusega. Kaane allosas on ära trükitud toimetuse koosseis. Kompositsioon on tasakaalus, lihtne ja sümpaatne, kuid kiri jätab rabe da mulje.

Vaielda võib selle üle, kas ostja seisukohalt on toimetuse koosseis sedavõrd oluline, et seda peaks kajastama kaanel. Kaas täidab ju eelkõige reklaamipsühholoogilist ülesannet, töötab ostjate juurdemeelitajana. Ta peab olema loetav, omapärane ja silmatorkavalt konstrueeritud. On hea, kui kaas annab mingit informatsiooni konkreetse ajakirjanumbri sisust. See vabastab ostja vajadusest lehitsesta. Pilguga kiiresti haaratava ettekujutuse numbrisi sisust annab lugejale lühendatud sisukord, mis võib, aga ei pea paiknema ajakirja kaanel. Muu info võiks leiduda esilehel või hoopis tagakaanel.

“Ajaloolise Ajakirja” sisukord paikneb kaane siseküljel. Esilehe päisliist koosneb trükitehnilisest kirjast koos ajaloooselti embleemiga. Selge ja õigete proportsioonidega trükikirgi ületab sobivuselt keskpärase kunstniku joonistatud kirja kaanel.

Ajaloolisi tekste, küll mitte nii tõsiseltvõetavas vormis kui eelmine, sisaldab ajakiri “Aja-Kaja”. See oli Vigastatud Sõjameeste Ühingu Tartu osakonna väljaanne, mis ilmus aastail 1929–36. Kuna ajakirja sihtgrupiks olid sõjainvaliidid, siis hõivasid suure osa ajakirja pinnast mälestused ja jutustused võitluspäevilt. Selle kõrval avaldati artikleid sõjaajaloost ja -filosoofiast, ajaviitelugusid, luulet, reklaami.

“Aja-Kaja” vastutav toimetaja oli Jaak Roosson ja tegevtoimetaja Aleksander Ivan. Ajakirja kujundust ei saa professionaalseks nimetada. Puudub kindel stiil. Esineb piltkaasi, fotoga kompositsioon ning ainult VSÜ embleemiga kujundusi. Otse

² P. Ambur. Eesti raamatu kaaneilustustest. – Varamu 1940, nr. 2, lk. 166.

kaanel ilutseb lause: "Suitsetage "Laferme" paberosse!" Kahe aasta jooksul (1930–31) leiame kaanekirjana kolm erinevat kirjatüüpi.

1930. a. nr. 6 ja 7 kaanejoonise on valmistanud kunstnik initsiaalidega E. N. Kuuenda numbri joonise kompositsioon poolitub kaheks osaks, millest esimene kujutab lahingusteeni, teine aga rahvariides noorikut musitseerimas tuuleveski taustal. Seitsmenda numbri kaanejoonisel näeme haavatud sõjameest, kes hoiab käes VSÜ embleemiga lippu. Kuigi vajalik sümbolika ning paatos on joonistes olemas, jäävad need Kokoschka'likult rahutud kompositsioonid kunstiliselt nõrgaks. Nende diletantlike kaante hulgas paistab sümpaatselt silma 1931. a. septembrinumbri kaas. Siit on kadunud labased reklaamlaused. Näeme üle põllu koju sammuvat sõjameest. Pilti ümbritsevad loorberi- ja tammeoksad, mis tasakaalustavad joonise. Nii kompositsioonis kui ka kirjas ilmneb 20. sajandi alguse juugendlike välisajakirjade mõju. Kaane autoriks on Jüri Riis. See on suhteliselt hästi kujundatud kaas, mis siiski jääb teiste ajakirjade kaanekujunduste varju ning on tähelepanuväärne eelkõige kui üks stiilinäide.

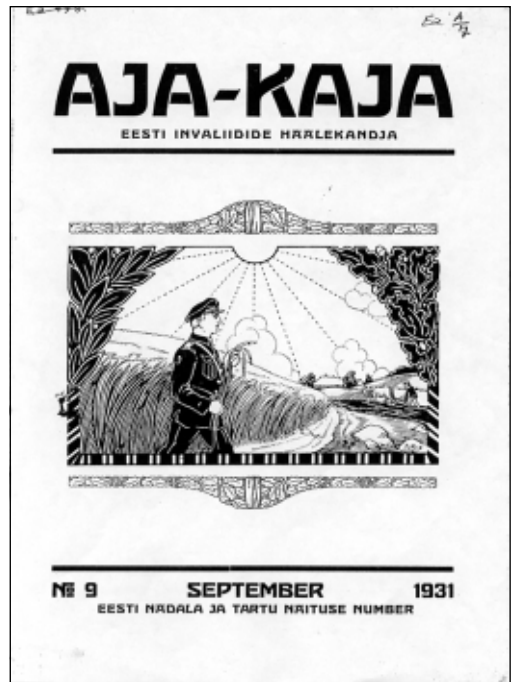
"Aja-Kaja" sisekujunduse juures väärib märkimist tuntud karikaturistide Gori (Vello Agori) ja HAVE (Helmut Valtman) kaastöö.

Eesti Haridusliit andis aastail 1933–40 välja ajakirja "Areng". See ajakiri tõi oma veergudel ära juhtkirju, kirjutisi, ülevaateid ja kroonikat kultuuri ja vabaharidustöö alalt, tegeles õpiringide, maateatrite ja raamatukogude probleemidega, tutvustas kultuuritegelasi. Kaastööd tegi hulk tuntud teadusmehi, haridus- ja seltskonnategelasi. "Arengu" peatoimetajaks oli algul Jaan Rummo, hiljem Evald Vender, tegevtoimetajaks Neeme Ruus, kahel viimasel aastal Leo Soonpää. Ajakiri ilmus kord kuus, väljaarvatud suvekuudel.

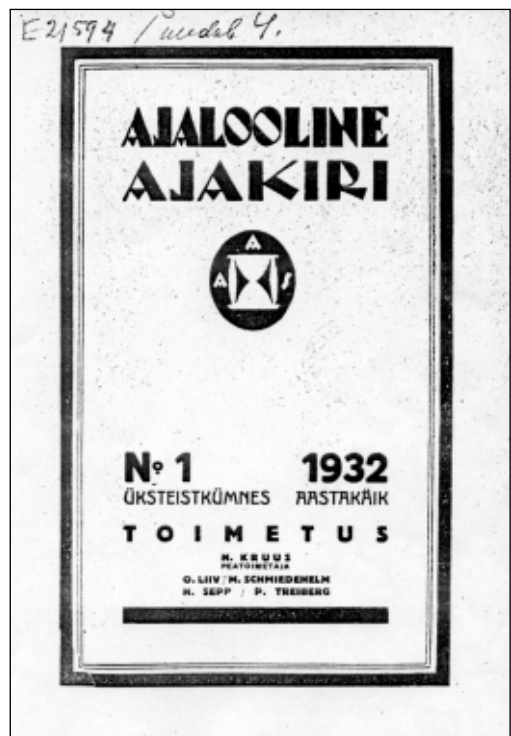
Kuni 1937. aastani ilmus ajakiri õhukese kahevärvilise plakastilis kaanega. Eesti linoollõike pioneeri Paul Liivaku loodud värvilise kaane ning sama autori illustratsioonidega kujunes silmapaistvaks 1934. aasta võidupüha erinumber. Uus kujundus ilmus 1938. aastal, autoriks graafik Ferdinand Liiv. See papist šriftikaas koosneb untsiaalil põhinevast joonistatud kirjast, millele lisandub Haridusliidu embleem ning eesti mustri stilisatsioon. Kunstnik kasutab kahte värvi: musta ja punakaspruuni, saavutades kokkuvõttes tulemust, mis täidab hästi oma ülesannet.

Hästi lahendatud šriftikaas kuulub ka kirjanus, kunsti- ja kultuuriajakirjale "Varamu". Sellel kaanel on edukalt ning kunstiliselt mõjuvalt kasutatud kirjastuse märki.

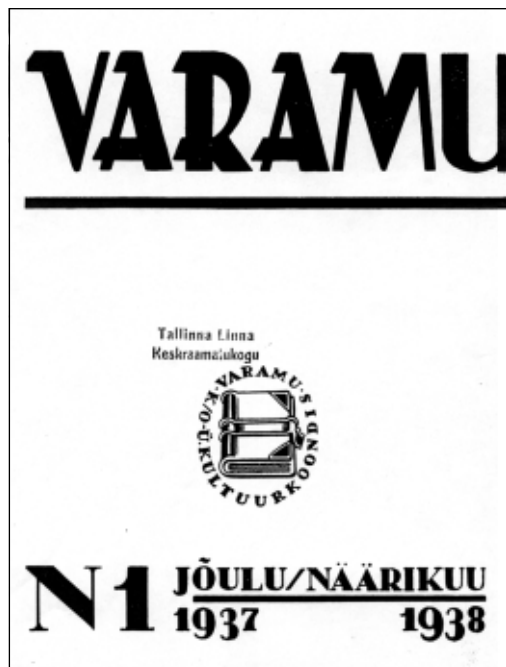
Ajakirja "Varamu" andis välja K/O.-Ü. "Kultuurkoondis" Tallinnas, vastutav ja tegevtoimetaja

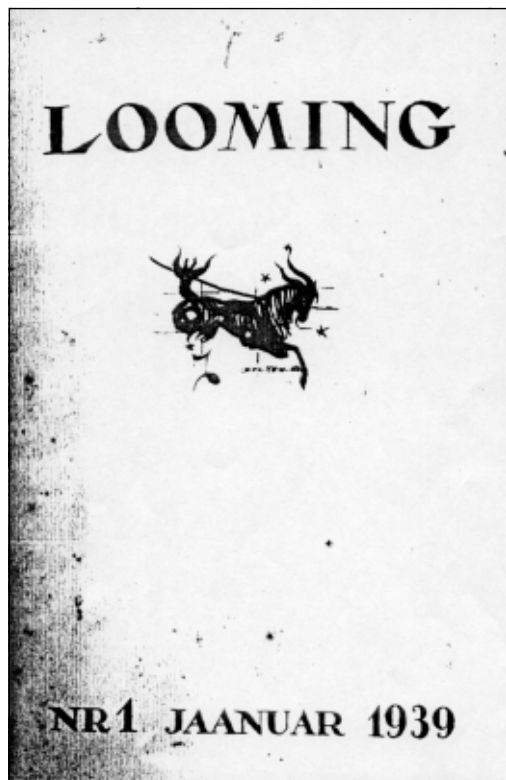
"Aja-Kaja" 1931. a. 9. numbri kaas. Kunstnik J. Riis.

"Ajaloolise Ajakirja" 1932. a. 1. numbri kaas.

"Varamu" 1937-38. a. 1. numbri kaas.

"Loomingu" 1939. a. 1. numbri kaas. Kunstnik K. Taev.

ja oli Henrik Visnapuu, kunstiosakonna toimetaja Rudolf Paris. "Varamu" asutati 1937. aastal EV Propagandatalituse algatusel vastukaaluks Tartus ilmunud pahempoolsemat suunda esindavale "Loomingule". "Varamu" ilmus kuni 1940. aastani, kümme numbrit aastas, iga number vähemalt 142 lehekülge. See esinduslik kuukiri koondas enda ümber silmapaistvaid loovjõude, avaldades luuletusi, romaani- ja näidendikatkeid, novelle, probleemartikleid humanitaar- ja rakendusteaduste ning muusika (koos noodilisadega) alalt, teatri- ja kunstikroonikat, arvustusi, eesti ja väliskunstnike reproduktsioone. Käsitleti ka poliitilisi päevaprobleeme. Augustis 1940 hakkas "Varamu" asemel ilmuma ajakiri "Viisnurk".

Ajakirjal on värvitrukis vahelehed ning artiklite algul fantaasiaküllased initsiaalid. Numbrist numbrisse korduvad kaunid vinjetid, mille autoriteks head joonistajad-maalijad Karin Luts ja Hugo Lepik. Mõlemad kunstnikud töötasid neil aastail intensiivselt raamatugraafika alal. "Varamule" joonistas vinjette ka Kristine Mark-Mei. Ta osutas vääriolist lugupidamist eestipärastele motiividele, jäädes truuks klassikalisele sümmeetrilisele kompositsioonile. K. Mark-Mei oli aktiivne ajakirjade illustreerija. Ta leidis mahti koostööks "Tänapäevale", "Postimehele", "Eesti Naisele", "Talupere-naisele", "Maretile" ning "Laste Rõõmule".³

"Varamu" kunstitoimkonna heast maitsest annab tunnistust mõne numbrü pühendamise terve-nisti ühe või teise kunstniku loomingule, mis ise-nesest ei ole küll uus võte. Nii on kolmas num-ber aastal 1938 pühendatud Eduard Wiiralti 40 aasta juubelile, täis tema tööde reproduktsioone ning kaunistatud tema ekspressiivsete vinjettide-ga. Vaid Eduard Ole artiklis leiduvad kaunistused on E. Ole enda tehtud. Sama aasta viiendas num-bris avaldatakse pikk artikkel Aleksander Uuritsa kohta, kaunistuseks tema vinjetid ning reprodunkt-sioonid. Number 4 aastast 1939 käsitleb samas vaimus Adamson-Ericu loomingut. Tähelepanu vääriivad Adamson-Ericu isikupärased julgelt stili-seeritud inimkujutiste ja taimemotiividega vinje-tid ning initsiaalid, mil oma terviklikkuses on pal-ju rohkem seda rahvuslikku iseloomu, mida neil aastail nii väga kujutav- ja tarbekunstist otsiti, kui

E. Wiiralti vinjett O. Looritsa tekstile "Lind – eesti omakultuuri ja vaimuse vapp". – "Varamu" 1938, nr. 3, lk. 357.

nii mõnegi teise kunstniku "vöökirja-žanris"⁴ esemed. Sest rahvuslikku kunsti loob mitte väliste atribuutide rahvaloomingust ülekandmine, vaid eelkõige sisemine hingestatus ja kunstiline väljendusoskus. Kui asutakse ülesande kallale teatavate sihtidega, siis kannatab selle all kunstipärasus, kunstiline vabadus.⁵

1939. aasta "Varamu" kuues number võtab luubi alla Ado Vabbe loominguga, kes lõi eesti raamatugraafikasse abstraktseid vorme. Kaunimad A. Vabbe vinjetidest on pärit M. Underi luulekogust "Sinine Puri" (1918).

1939. a. hakkas korda aastas ilmuma "Varamu" lisa "Eesti Arhitektuur", mis vahendas lugejale uudiseid ehitustegevuse ja kodukaunistuse vallast ning tutvustas arhitektuuri põhimõtteid üldse.

1940. aastal vahetus "Varamu" kunstiosa toimetaja, selleks sai Hanno Kompus. Arhitektuuri-osa toimetas Alar Kotli.

Meie kõigi aegade edukaim kultuuriajakiri "Looming" alustas ilmumist juba 1923. a. Eesti Kirjanikkude Liidu häälekandjana ilmus see Tartus kuni 1940. aastani, edasi Eesti Nõuk. Kirjanike Liidu häälekandjana. Ilmumine katkes Saksa okupatsiooni ajal. "Loomingu" esimene toimetaja oli Friedebert Tuglas, 1930. a. sai vastutavaks ja tegevtoimetajaks Johannes Semper, toimkonda kuulusid August Alle, Erni Hiir ja Gustav Suits. "Loomingu" märksõnaks oli demokraatia. Kuna kõik meie loovad kirjanikud olid koondunud ühte ainsasse liitu, mis oli tolerantne kõigi voolude suhtes, siis sai "Loomingust" kõigile avatud kirjandusfoorum.⁶ "Looming" oli algusest peale ignoreerinud kirjandusvoolulisi, maailmavaatelisi ja muid "seisusevahesid".⁷ Kogu meie luule ja novelli, ka näitekirjanduse väärtuslikem osa ilmus "Loomingu" lehekülgedel. Lisaks veel uurimused, artiklid oma- ja väliskirjandusest, esseed, ülevaated, memoriaarid, reisikirjad, arvustused, vaatlused teiste kunstide ja muu mõtteloomingu valdkondadest – see oli rohke ja väga mitmekesine sisu, mis pakkus huvi igale kultuuriinimesele.

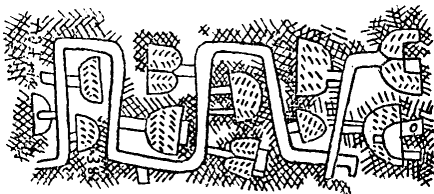
"Loomingu" eelkäijad, muud kirjanduslikud ajakirjad olid kõik majandusliku kandepinna puudumise tõttu väga ebaühtlase sisu ja juhusliku

ilmumislaadiga. "Loomingule" kindlustas püsiva väärtuse ajakirja ilmumise pikem ettevalmistus ja riiklik toetus.⁸ Laadilt võrdset välisajakirjaga andis otsida. Meie lõunanaabritel oli kaks literaatide liitu ja vähemalt kaks kirjandusajakirja, "Domas" ja "Daugava", kumbki omaette suunilusega. Idanaabrite paksudel sundsuunalistel ajakirjadel oli samuti eri varjundeid, niipalju kui see N. Liidus üldse lubatud oli. Soomlastel puudus üldse suurem kirjanduslik ajakiri, "Valvoja-Aika" oli rohkem teadusliku kui kirjandusliku ilme.⁹

"Looming" on šriftikaantele truuks jäänud kuni tänaseni. Aegade jooksul on muidugi muutunud kirja iseloom, aeg-ajalt on lisatud väikesi illustatsioone. 1930. aastate esimese poole "Loomingu" kaaned on hallid, kiri trükitud punase ja mustaga. Kaanelt leiame ka sisukorra. Esilehe päisliistu kiri, pisut väljavenitatud nurkadega antiikva, eraldub muust tekstist kahe raskepärase joonega. Sama joonist järgivad rubriikide pealkirjad. 1938. aastal asendati jamejoon sakilise ornamenteeritud joonega, lugude pealkirjade tarvis leiti huvitavamaid ning moodsamaid trükikirju. Ilmuvad ornamentaärstused ja kaunistatud initsiaalid. Kaanelt kaob ära sisukord, see asendatakse stiliseeritud vibulask- ja kujutisega.

Järgmisel aastal uuendas kogu ajakirja välisilme kunstnik Karl Taeve. Kaas sai kaunistuseks nõtkete tähtkujude seeria. Läbivaks elemendiks kogu ajakirja lõikes kujunesid ruudu või ristküliku sisse paigutatud loodusmotiiviga algustähed. Päisliist ja rubriikide pealkirjad said kergema ning õhulisema ilme.

1940. aasta toob kaasa üleüldise süngeilmelisuse. Vibulaskja tuleb tagasi. Dekoorielemente jääb vähemaks, initsiaalide juurest kaovad taimemotiivid. Elutult seisavad musta raamiga ümbritsetud initsiaalid sõja- ja surmamõtteid kandvate lugude ees. Halvad eelaimdused on ridade vahelt välja puugenud.

Adamson-Ericu vinjett. "Varamu" 1939, nr. 4, lk. 425.

³ A. Waga. Eesti naiskunstnike loomingust. – Varamu 1939, nr. 8, lk. 860.

⁴ Adamson-Eric. Hispaania kiri eestilikkusest. – Looming 1932, nr. 5, lk. 599.

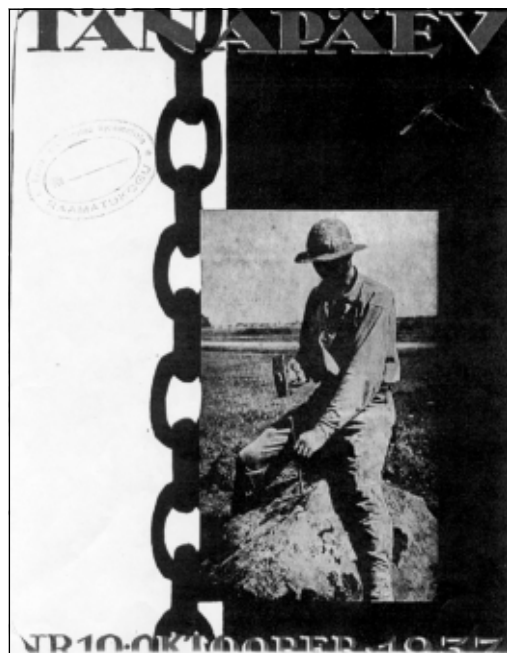
⁵ S. Karling. Tänapäeva kunstivoolud ja rahvuslik omapära eesti kunstis. – Looming 1939, nr. 9, lk. 1004.

⁶ J. S. (J. Semper). Loomingu kümme aastat. – Looming 1933, nr. 4, lk. 477.

⁷ O. Urgart. 15-aastase Loomingu puhul. – Looming 1938, nr. 4, lk. 468.

⁸ P. Hamburg. Looming 1923–33 arvudes. – Looming 1933, nr. 4, lk. 482.

⁹ J. S. (J. Semper). Loomingu kümme aastat. – Looming 1933, nr. 4, lk. 477.

"Tänapäeva" 1937. a. 10. numbriga kaas.
Kunstnik J. Vahtra.

Rubriigi päis. "Muusikaleht" 1930, nr. 1, lk. 26.
Kunstnik J. Naha.

Viie aasta jooksul, 1935–1940 ilmus Tartus, algul "Noor-Eesti" kirjastuse, hiljem Kirjastusühisuse "Tänapäev" väljaandena illustreeritud kuukirja "Tänapäev". Ajakirja toimetajateks olid Endel Roone (Rotman) ja Jaan Kärner. Nii nagu "Looming", hoidis ka "Tänapäev" demokraatlikku joont, võitles totalitarismi ja sõnavabaduse kitsendamise vastu. Seepärast suleti ta mitu korda, 1938. a. ilmus neli numbrit teiste nimetuste all ("Jüripäev", "Jaanipäev" jmt.). 1940. aasta kevadel sõnastati "Tänapäeva" veergudel toimetuse eesmärgid: 1930-ndate aastate teisel poolel oli tarvis rahvast virgutada "vaikiva oleku" rammestusest, tõsta üles probleeme, mis rahva elus olid tähtsamad kui segase olukorra õõnes ja labane paatos.¹⁰ Toimetuse mureks oli huvitav ja mitmekülgne sisu ning poliitiliste küsimuste käsitlemise aktuaalsus.

Ajakirjas avaldati luuletusi, novellikatkeid, vesiteid, artikleid ja märkusi ühiskonna, kultuuri, poliitika ja kirjanduse vallast, samuti joonistusi, karikatuure, reprodutseeritud erinevaid eesti ja väliskunstnike töid. Olemas olid reklaamileheküljed, ülevaated "Noor-Eesti" kirjastuselt ilmunud uudistest, kunstikroonika. Autorite hulka kuulusid Anton Hansen Tammsaare, Friedebert Tuglas, Gustav Suits, Hugo Raudsepp, Karl August Hindrey.

"Tänapäeva" kaanejoonistusi valmistasid tuntud raamatuillustraatorid. Huvitavamate näidete näiteks võiks mainida kahte Nikolai Triigi piltkompositsiooniga kaant. 1935. a. detsembrinumbri (nr. 9) mitmevärvilises trüki kompositsioon kujutab muistset ratsanikku, 1936. a. jaanuari number suusatajatepaari. Pildid on joonistatud värvipliiatsidega, värvidest eelistab kunstnik punast, sinist ja halli.

N. Triik oli raamatute ning ajakirjade illustreerijana kahtlemata väga kogunud. Esimesena äratas tähelepanu tema romantiline Tulekandja "Noor-Eesti" I albumi (1905) kaanel. N. Triigi hilisem laad põhines juugendlikul stilisatsioonil ning sümbolkujundel. Nooreestlaste väljaannetega jäi N. Triik seotuks ka järgnevatel aastail. Mitme "Tänapäeva" numbriga kaanel näeme N. Triigi valmistatud portreid-sõbejoonistusi kultuuriinimestest (Anton Hansen Tammsaare, Konstantin Konik jt.), kes olid ühel või teisel põhjusel tähelepanu keskpunktis.

Uuenduslikke suundumusi tõi ajakirjandusgraafikasse Peet Aren. Sümbolne on P. Areni külvaates naisenaõga "Tänapäeva" emadepäeva-number aastast 1936. Soovida jätab siin kiri, mis liiga rahutu ja ebaühtlaselt kaldus. P. Aren valmistas muuhulgas nii kaane kui ka sisekaunistused lavakunsti ja -kirjanduse kuukirja "Teater" kahele esimesele aastakäigule (1934–35). Hiljem (1936–40)

¹⁰ Viis aastat. – Tänapäev 1940, nr. 4, lk. 82.

jätkas tööd Karl Taev. Huvitav on Jaan Siiraku kaas "Teatri" 1935. aasta jaanuarinumbrile, milles kunstnik rakendas *art déco*likke võtteid.

"Tänapäeva" juurde tagasi tulles tuleb märkida, et alates 1937. aastast ilmus suur osa "Tänapäeva" numbroid Jaan Vahtra loodud fotokompositsioonidega. Lihtsaim kujunduse viis oli värvilise ja valge pinna abil poolitatud kaas, mille keskel asus loodus- või olustikufoto, üleval ja all joonistatud antiikvakiri. Selle kõrval näeme ka palju fantaasiaküllasemaid lahendusi (nr. 6, 7 ja 9/1937). Esilehe päise selged ja loetavad kirjad pärinevad samuti Jaan Vahtralt, kes tegi "Tänapäevaga" ulatuslikku koostööd, illustreerides nii enda kui ka teiste autorite artikleid. J. Vahtra konstrueeris ka rohkesti õnnestunud plakatkäsi (nr. 11–12/1936, nr. 12/1937). Ta lõi sel alal peaaegu oma koolkonna, olles üks produktiivsemaid ajakirjanduse illustreerijaid. J. Vahtra joonistel on jõulist joont, seejuures säilib aga esinduslikkus.

Ajakirjandusgraafikuna töötas hoogsalt Ernst Kollom, kuigi tema kujundustes alati vajalikku küpsust ei olnud. Oma ülesannet täidavad Kollomi fotokompositsioonidega kaaned "Tänapäevale" nr. 7 ja 8 aastast 1937. Kunstnik leiab omapärase kirja. See on ülevalt alla loetav laiaks venitatud antiikva, mis ühel juhul (nr. 7/1937) moodustub fotokatketest. Viimane on, tõsi küll, kirjuseuse tõttu mõnevõrra raskesti loetav.

"Tänapäeva" lehekülgedel ilmunud vinjettide ja päiste autoritest väärivad Jaan Vahtra kõrval märkimist veel Richard Kivit, Ott Kangilaski ja Richard Sagrits. Linoollõike tehnikas illustreatsioon avaldasid korduvalt Agu Peerna ja August Luiga, puugravüüre ja -lõikeid Hando Mugasto, Arkadio Laigo ja Ernst Kollom. Karikatuure joonistasid Romulus Tiitus, Karl August Hindrey, Helmut Valtman, Strobl jt.

Viimane üldkultuuriline ajakiri, millel siinkohal põhjust peatuda, on 1930–33. a. Tartus ja 1935–36. a. Tallinnas ilmunud illustreeritud kuukiri "Olion". Ajakiri avaldas algul kirjutisi kõigilt kultuurialadelt ning algupärast proosat ja luulet silmapaistvate autorite sulest (E. Vilde, A. H. Tammsaare, G. Suits, F. Tuglas, J. Kärner), hiljem sai valdavaks seltskonnakroonika. Tartu-aastatel andis ajakirja välja Georg Naelapea, tegevtoimetajaks oli David Karopun, Tallinna aastail oli väljaandjaks Jakob Loosalu, toimetajaks Georg Naelapea.

"Olioni" kunstiline tase on kõikuv, kajastades ajastule iseloomulikke stiililisi otsinguid. Esimese numbriga kaanekujunduse valmistasid koostöös Nikolai Triik ja tema abikaasa Anna Triik-Põllusaar. See on punast ristkülikut dekoorielemendina kasutatav plakatlik šriftikaas. Sama kujundus veidi lihtsustatud kujul ilmub uuesti 1933. a., kusjuures iga

"Olioni" 1930. a. 4. numbriga kaas. Kunstnik A. Vabbe.

"Muusikaleht" 1936. a. 1. numbriga kaas. Kunstnik G. Reindorff.

ajakirja numbri puhul trükitakse see erineva värviga. Kaust muutub nüüd väiksemaks. Esimesele aastakäigule andsid omanäolisi kaanejooniseid J. Vahtra ning A. Vabbe. 1931. ja 1932. aastakäikude kaaned muutuvad lihtsamaks. Üleval ajakirja nimi selges antiikvakirjas, millest silp "ON" on antud nn. negatiivses kirjas (s.t. mustal taustal valged tähed), keskel trükikirjas mõni luuletus ja/või kunstniku illustratsioon ning all toimetuse andmed. 1935. aastakäigu puhul jätkub sama stiil, samuti 1936. aasta ainsa numbri juures.

"Olioni" sisekujundus jätab pisut kirju, kuid kunstiliselt siiski heatasemelise mulje. Siin ilmuvad Jaan Vahtra, Ado Vabbe ja Rudolf Parise joonistused, Hugo Tsahkna puulõiked, Hando Mugasto ja Agu Peerna linoolid, Ott Kangilaski ja Juhan Püttsepa illustratsioonid. Palju on huvitavaid ja nägusaid päisliste. "Mir-iskusstva" ajajärk on vajutanud oma pitseri kahele E. Estami tüšijoonisele (nr. 4 ja 5/1930), mis rõõmustavad silma oma juugendlik-ilutseva laadiga. Alates 1935. aastast hakkab ilmuma värviline reklaam, mis nii mõnigi kord osava kunstnikukäega kujundatud.

Ajakirja juurde kuulus lisaväljaanne "Lahtised Lehed", mis kujundusliku külje pealt tagasihoidlikumaks jäi.

Kultuuri kitsamaid valdkondi käsitlevatest ajakirjadest oli kindlailmeliselt kujundatud välimus Eesti Lauljate Liidu häälekandjal "Muusikaleht", mis alustas ilmumist 1924. aastal. Aastail 1930–1935 kujundas kogu "Muusikalehe" G. Reindorffi õpilane Johann Naha, kes lõi nii rahvuslikus laadis ornamentvinjette kui ka vabamas stiilis linoollõikeid ja kirjakujundusi. Aastail 1936–1940 hakkas "Muusikaleht" ilmuma Günther Reindorffi joonistatud elegantse kursivkirjas pealkirja ning *art déco*liku ornamentkaunistusega. Viimastel aastakäikudel ornament kaob.

Nagu nägime, võib 1930. aastate ajaloo- ja kultuuriajakirju lehitsedes leida terve hulga heatasemelisi kujundusi. Väga heade kunstnikutööde kõrval leidub loomulikult ka üksluist ja ilmetut. Üldiselt iseloomustab nende aastate ajakirjandusgraafikat otsingu-ajajärgu rahutus. Rahvuslikult omapärase joone ja kindla stiili väljakujundamine, mida tollal tähtsaks peeti, oli hoogsalt alanud, kuid ei peatanud edasiviivaid erimeelsusi. Just paljususes peitub arenguvõimalus.

Merle Talvik

Totalitarism, kolonialism ja demokraadid Brežnevi-aja Eestis

Totalitaarne riigikord on alati rohkem huvi ja uurimist leidnud kui demokraatlik. Juba Platon idealiseeris totalitaarset riiki. Nii ka paljud tema järglased. Totaalne riik on täiuslik riigi, aga kas ka inimese seisukohalt? Platon uskus, et totalitaarne riik tagab inimesele õnne ja heaolu, sest tema mehhanismide kaudu saavad inimesed tegelda sellega, milleks nad on suutelised. Seevastu demokraatlik ühiskond on entroopia meelevaldas ning moraali laostav. Totaalse riigi "idee materialiseerus" Eestigi jaoks mõõdund sajandil. Ideest sai tegelikkus, aga missugune?!

6. veebruaril toimus Tartus Supilinnas kultuuriõhtu, mille sisuks oli totalitarism, kolonialism ja demokraadid Brežnevi-aja Eestis. Õhtu oli pühendatud Artem Juskevitsi (1931–1982) mälestusele, kelle surmast möödus neil päevil 20 aastat. Kavas oli Mart Nuti ettekanne "Totalitarismist ja kolonialismist" (vt. S-Keskuse kodulehekülgl www.s-keskus.arhiiv.ee) ning Artem Juskevitsi võitluskaaslaste Mati Kiirendi ja Kalju Mätiku mälestused.

20. sajandi totalitaarsed süsteemid jagunevad teadagi kolmeks põhiliseks mudeliks: Itaalia fašism, Saksa natsionaalsotsialism ja Nõukogude kommunism. Eestil oli kokkupuuteid õieti nende kõigiga, enim muidugi viimasega.

Mis siis iseloomustas nõukogude tüüpi totalitarismi? Revolutsioon ja sellega õigustatud vägivaldsus, omandi ja võimu täielik tsentraliseeritus kui despootia omapärane vorm, nn. industriaal-despootia (Wittvogeli järgi) ja kolonialism kui nõukogude patriotismi, kommunismiideoloogia ellurakendamise lahutamatu osa. Selle koloniaalpoliitika vilju me tunneme ja omalaadse neokolonialistliku suhtumisega võitleme siiani.

Tuleb rõhutada, et kommunistlik süsteem avaldus erinevates ühiskondades ja kultuurides erinevalt, püsidis mitmes piirkonnas ainuüksi Nõukogude okupatsiooniar mee toel. Nõukogude süsteemis eksisteeris Nuti järgi viis kategooriat kolooniaid, kui emamaaks lugeda Venemaa ning selle keskmeks valge ortodoksne slaavlane.